

ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ ВОЙНИТЕ В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ 1912-1913 Г. И НАЦИОНАЛНИТЕ СТЕРЕОТИПИ НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ

Доц. д-р Димитър Тюлеков

Юбилейните поводи винаги създават положителни изследователски нагласи. Усещането е още по-силно, защото няма друго външнополитическо събитие в модерната ни история, което така пламенно да събира благородната воля на народа ни за “освобождение на братя роб” от османския имперски гнет.

Ако съединисткият акт от 1885 г. постоянно вдъхновяваше младата българска държава и нейния току-що освободен народ, то 27 години по-късно ново българско поколение, млади мъже, закърмени с разкази на деди и бащи за омразната “деспотско-тиранска система”, се оказа на висотата на общобалканския си историческия дълг. А той бе ясен – унищожаване на вековната султанска държава в Европейския югоизток и подялба на нейното балканско териториално наследство, завоювано с “огън и меч” през 1352-1453 г. Вековният юбилей формира още по-голяма признателност сред днешните жители на Благоевградска област. Доказателство за това са разнообразните форми за почитане на паметта на сънародниците, участници във войната и загинали в името на бленуваното и трайно приобщаване на пограничния район, прорязан от реките Струма и Места. Усещането е величаво, защото това се оказва единствена част от географската област Македония, присъединена трайно към Родината Майка и към българската държавност.

Отговорността на учения изследовател е не по-малка, защото Балканската война в продължение на цял век е била и обект на пагубно патриотарско възвеличаване, средство за разпалване на партийна ожесточеност, инструмент на прокурорско обвинение и повод за идеологическо заклеймяване на т. нар. “великобългарски шовинизъм”. Днешното време и анализът на огромното историографско наследство с обект Балканската война ни задължават да поставим в самото начало важен методологичен въпрос: “Кога едно историческо събитие може да бъде извор на поуки за сегашните и бъдещи поколения ?” Отговорът е еднозначен: само когато анализираме миналото с критичност и безпристрастност, когато правим усилия да осмислим сумрачните, сенчестите страни, непознатите минали послания на безвъзвратно отишлото си историческо време. Пътят е труден, тъй като задължително е редно да се търсят белите петна и новите изследователски подходи в случая към Балканската война.

Целта на статията е да се анализира социално-психологическата страна на военните последици и какво отражение имат те върху утвърдените стереотипи на балканските народи през XX век. Този проблем не е бил обект на самостоятелно изследване, а е несъмнено ключ към по-пълнокръвното, вече вековното осмисляне на войната.

Всъщност голямата тема за ролята на стереотипа при взимането на външнополитически решения отдавна е поставена във философско-методологическия арсенал на отечествената историография.¹ Любознателният читател е запознат и с темата за етническите и националните стереотипи у българите и останалите балкански народи.² Ролята на общественото мнение, и по-точно на “уличния натиск върху взимането на съдбоносни решения”, също е привлякло вниманието на учения.³

Моделираните пътища за решаване на балканския национален въпрос след 1878 г. имат следните логически посоки:

- дипломатически инициативи на Великите сили за реформиране и демократизиране на османската управленческа система в европейските вилаети;

- модернизиране и европеизиране на Османска Турция, устойчиво развитие на отношенията васал-съюзен, т.е. между Княжество България и Високата порта, неутрализиране на амбициите на Сърбия, Гърция, Черна Гора, Румъния и албанци с цел запазване на имперската териториална цялост;

- национални борби, въоръжени четнически акции, пропагандни антибългарски кампании, водени от Атина, Белград и Букурещ, културно-просветни и всякакви други прояви на самостоятелно българско освободително движение, арена на което става главно Македония – балканската ябълка на раздора, след 1878 г. и особено след 1885 г.;

- самостоятелно балканско междудържавно единодействие за поэтапна подялба на европейското османско териториално наследство.

Съзнателно диреният идеализиран изход от зареденото с барут в Берлин балканско териториално статукво обаче има далеч по-сложно

¹ Илчев, Ив. Стереотипи при разрешаването на кризисни ситуации в българската балканска политика до Балканските войни. В: Кризата в историческото развитие. Университетско издателство “Св. Климент Охридски”. С., 1991, 101-113.

² Томова, И. Етнически стереотипи и предрасъдъци у българите. – Аспекти на етнокултурната ситуация в България. С., 1992, 77-90; Манчев, Кр. За националните стереотипи на Балканите. Литературен форум, № 40, 15-21.12. 1998, 1, 11; пак той, Националният въпрос на Балканите. Академично издателство “Проф. Марин Дринов”. С., 1999, 338-346.

³ Елдъров, Св. Балканската война от “сега или никога” до “всичко или нищо”. В: Българи, България, Български съдби. Парадигма. С., 2010, 173-189.

развитие. Отпечатък върху него слагат именно стереотипните нагласи във външнополитическото поведение на всички участници в международните отношения от края на XIX и началото на XX век.

Европейският концерт няма уважаван диригент, свири на различни гласове, а това дава възможност на Турция да лавира ловко и с помощта на лоялните християнски държави да блокира българската напоритост. Не след Кресненско-Разложкото въстание, не след Четническата акция от 1895 г., нито пък след Гръцко-турската война от 1897 г., а след Горноджумайското и Илинденско-Преображенското въстание в Македония започва европейската реформена акция. Желаното от всички български, отговорни и неотговорни фактори, автономизиране на Македония, включването и на Одринска Тракия в реформените проекти е осуетено от въоръжените сръбски и гръцки пропаганди. Румъния осребрява мълчаливото си отношение към реформите със султански указ от 1905 г. за признаване на румънска народност в Македония. Не помага и компенсаторната активност на Великобритания, чувствайки своята вина от 1878 г. Мюрцщегската програма е обречена и от Младотурската революция, която се оказва осъден на неуспех опит за европейско демократизиране на етнополитическите взаимоотношения в Османската империя.⁴

Началото на развързката се очерта от новия етап на националноосвободителните борби в Северна Албания, Косово, Крит, Македония, Йемен. Освен това на лице е и друго “чудесно стечение на обстоятелствата”. За първи път от 1879 г. една Велика сила – Италия, член на Тройния съюз, обяви война на Турция на 28 септември 1911 г. Италианската акция е благословена от останалите Велики сили при условие да не се пречи на корабоплаването през Проливите и военните действия да не се пренасят в Европейска Турция.⁵

Така пред опасността от отоманизиране на македонските българи и несекващото от десетилетия етническо прочистване България избира единствено възможния път – антиосманско единодействие с останалите балкански народи. По този повод Ив. Ев. Гешов, министър-председател и външен министър, инициатор на Балканския съюз, се изразява така:

⁴ Манчев, Кр. Националният въпрос..., с. 151-156; Тюлеков, Д. Младотурският преврат и етнонационалните нагласи в Османската империя през 1908-1909 г. – В: В търсене на националния идеал, 1878-1913. Доклади и съобщения от Международна научна конференция, Благоевград, 2-3 октомври 2008. Регионален исторически музей – Благоевград, Издателство „Фабер”. Благоевград, 2009, 310.

⁵ Гешов, Ив. Ев. Споmeni из години на борби и победи. Съставители Ива Бурилкова, Цочо Билярски. ИК „Синева”, С., 2008, с. 164; Пантев, Ан., Глушков, Хр., Мишев, Р. История на новото време. Абагар, 1995, 487-488.

“Разединени, те станаха преди петстотин години роби на турците. Съединени, те можаха да ги изпъдат из Балканския полуостров”.⁶

Случайно ли е, че Ив. Ев. Гешов е дамгосан като един от най-прокажените български политици и държавници заради договорираната “спорна” и “безспорна зона” в Македония, подялбата да бъде обект на руски арбитраж, пренебрегването на автономния принцип, недостатъчната военна подготовка и т.н.? Отговорът на този въпрос е в друг проблем: Какви фактори устойчиво моделират балканските национални стереотипи? Това е важно, защото някои от следвоенните нагласи имат вече вековни проявления!

През XIV и XV век престават да съществуват българската и сръбската средновековна държава. Покорена е от азиатските нашественици и Византийската империя. Само румънските земи не са част от балканските провинции на Османската империя. В продължение на векове Влашко и Молдова остават васални носители на румънската държавност.⁷ Следователно всички балкански народи имат обща историческа съдба и това е най-съществената предпоставка за обща борба срещу османския ислямски феодализъм. Затова неслучайно и в българския, и в сръбския фолклор на делнично въоръжение е поговорката “Турска вяра да не вярвам”, “На турците вървежа е да избягват мъчнежа”, “На турчин дослукът е на коляното му”, “Попът с книга, а турчинът със сила”. Известна е и гръцката “Турчин побратим не хващай...”. Наред с постепенното утвърждаване на житейската философия на “комшулъка” в ход е институционалното пренебрежение, недоверието и откритата омраза спрямо насила обезправената “рая”. В такъв смисъл са турските поговорки и пословици “На българина акълът идва късно”; “Българска глава – кофа за катран”; “Гарги керван не ходят, български аскер не ходят”, “На българина мъка дай” и “За българин царство не бива; бъде ли, не му прилича”.⁸

Революционните идеи от Франция, хуманистичните и светски послания от епохата на Просвещението, съчетани с опитите за възкресяване на средновековния държавно-исторически спомен, заляга в основата на балканската антиосманска възрожденска идеология.

Благодарение на поредицата руско-турски войни и на добро съчетание на значими геополитически обстоятелства сърби, гърци и румънци създават преди българите автономни държавни образувания.

⁶ Гешов, Ив. Ев. Спомени..., с. 164.

⁷ Беярова, Н. Югоизточна Европа в контекста на сигурността. Част втора. Военно издателство. С., 2007, 11, 54 и сл.

⁸ Балканска народна мъдрост. Успоредици на български, сръбски, турски, румънски, гръцки и албански пословици и поговорки. Съставил Николай Икономов. БАН. С., 1968, 52, 148, 153, 203, 255, 258, 288.

Този изпреварващ резултат има определящо значение за оформянето на националните доктрини на съседните народи, чиито проекции са за сметка на българското етническо землище.

Не бива въобще да се подценяват църковно-религиозният фактор и свързаните с него национални домогвания. Още през втората половина на XIX век се оформя сложният възел на българо-гръцкия спор за статута на Българската екзархия, съдбата на православните епархии в невралгичната Македония и култивиране на антихристиянско и нехуманно отношение спрямо т. нар. българи-схизматици. Може би от онова време са създадени българските и гръцките поговорки с взаимни нападки: “Грък лъже за девет цигани”, “Грък циганина надлъгва”, “Грък дете стъпи, там трева не никне. Сиреч, дете има гърци, там не може да бъде добро, там не бива счастье, благополучие, прокопсия”. “Видиш ли дебел българин с кожен калпак, не го пускай в къщата – казват гърците”.⁹

Върху геополитическата карта на Европейския югоизток през 1878 г. има четири независими държави – Гърция, Румъния, Сърбия и Черна гора. Създадено е и автономно, васално на турския сюзерен Княжество България. Именно оттук нататък София постепенно ще се опитва да догонва и изпреварва останалите държави, интуитивно преценявайки закъснялото си историческо развитие от близо половин век. Младото княжество, заело средеца на Балканите, е обкръжено от християнски кралства и от султанската държава, която е готова на всичко, за да запази берлинското статукво. Новият конфликтен възел е исторически закодиран. България, за да гарантира националната си сигурност и възход, дипломатично залага на чл. 23 и чл. 62 от Берлинския договор за реформи в европейските вилаети. Подпомага всячески развитието на Българската екзархия като общонационален институт, олицетворяващ накърненото духовно единство. В балканската си политика неотклонно защитава принципа на неделимост на Македония, която един ден очаква да се присъедини към нея. Точно с това не са съгласни Гърция, Сърбия и Румъния, чиито геополитически статус неминуемо ги тласка към бъдеща война с България за Македония. Сърбия като преден славянски отряд има подкрепата на Русия, а и все още силната Австро-Унгария я притиска към западните български земи и в южна посока, където започва формирането на сръбско-гръцкото сближение, лоялно на османската власт и в ущърб на българското национално дело там. Гърция, освен Епир, Тесалия, Крит, въобще не изключва плодородните земи на Македония, накърнения диоцез на своята Патриаршия с нейния главен град Солун – втория град

⁹ Пак там, 42, 59, 68.

и пристанищен център на някогашната Византийска империя. Румъния вече е получила Северна Добруджа и, притисната от две империи, Австро-Унгарската и Руската, е застъпник не на справедливия национален принцип, а на разтегливата идея за политическо равновесие на Балканите, т.е. за нови добруджански компенсации в противовес на бъдещото българско югозападно териториално уголемяване.

Най-съществият домашен фактор, който определя балканските стереотипни нагласи, е успешният съединистки акт, неговата военна защита и благоприятният изход на т. нар. “българска криза” през 1885-1887 г. Този най-голям външнополитически и военен успех на младата държава обаче противопоставя България на останалите балкански държави в борбата за подялба на османските владения в Европа. Закономерният български национален възход минава през единението с Македония. Нейната бленувана автономия с Охридското езеро, дюкяните в Струга, солунската митница с беломорския бряг се възприемат като всеобща цел, но и като повторение на опита с Източна Румелия. Ако българските правителства се радваха на широка обществена подкрепа, то Белград и Атина категорично бяха против новото издание на съединисткия акт в югозападна посока. “Българският сценарий” бе успешно дешифриран и от Великите сили, които в хода на формиращите се враждебни блокове бяха внимателни спрямо прилагането на идеите за реформиране на европейските имперски вилаети. Независимо от обективните реалности управляващите в София и народът живеят със стереотипното убеждение, че тяхното “право е свято”, че най-после “правото дело” няма как да не победи и че Русия, освободителката на България, съвсем неадекватно смятат, че ще им окаже помощ при създаването на най-голямата държава на размирния полуостров.¹⁰

Показното самочувствие, което има и своите икономически основи до 1911 г., се подхранва от управляващи и опозиция, от журналисти, революционни дейци, екзархийски служители и прозира даже в предвоенната дипломатическа кореспонденция. “Мислещите турци се боят от военната сила на Княжеството”, а светът е впечатлен от “японците на Балканите” и от “невероятната жизненост” на българите.¹¹

Ако за България автономията на Македония и Одринска Тракия е естествен тактически път за неизбежно присъединяване, то за Гърция и Сърбия само целенасочената, бавна и безскрупулна дейност във всички посоки е най-сигурната гаранция за следваните от десетилетия национални възделения. В географската област с драматична

¹⁰ Илчев, Иван, Стереотипи..., с. 107-113.

¹¹ Радев, С. История и личности. Политически портрети на Лойд Джордж... Из документалното наследство. Съставител Цочо Билярски. ИК “Синева”. С., 2011, 80, 87.

историческа съдба най-релефно се открояват всички дефекти и стереотипи на балканските народи. Там не просто се спори, но и се воюва между българи екзархисти и българи патриаршисти, българи срещу гъркомани и сърбомани, български чети срещу сръбски и гръцки чети, битка за училища, свети места, епископски назначения и т.н. Затова Македония е пространство на клокочещата Междусъюзническа война далеч преди 16 юни 1913 г.

Няма съмнение и повод за подценяване, войната от преди един век бе необикновена. Запазен е необичаен спомен за българската атака при Одрин. В най-критичният момент от битката “войниците виждат един старец с дълга бяла брада, с издигнат кръст и жезъл да ги води в сражението. Те разбират, че им се явил Свети Иван Рилски. С благоговение всички застават за момент на колене, а после с въодушевление се нахвърлят на противника и го побеждават”.¹² За първи път от средните векове обединената военна мощ на българи, гърци, сърби и черногорци се изправя срещу Османската империя, за да я изтласкат от Европа, континента, който от V век преди Христа се възприема като синоним на свобода. Ето защо заслугата е на обикновения български войник. Преди сто лета нашият народ завинаги погребва два комплекса, внушени и непозволени от вековните поробители: Българите не само създават царство, т.е. държава, но и със собственото си оръжие принуждават бившите османски величия да искат мир.

“Войната на кръста срещу полумесеца” обаче като бунт на накипялата национална съвест отприщи вълната на вековно сподавания християнски гняв срещу османски войници и мирни мюсюлмани, репресии, насилствено прогонване от родния им край и т.н. Опиянението от славата предизвика погрешното правителствено решение да бъде отменена чуждата вяра така, както е наложена. Предприети са опити за покръстване на българите мохамедани. Процесът е богато документиран и е отдавна познат изследователски обект. Вчерашните мъчители и палачи сега са жертви и мнозина от предишните господари не могат да преглътнат унижението, че са победени от “довчерашната рая”. Османската власт не успя след 1903 г. да унищожи или отоманизира македонските българи, но по време на Междусъюзническата война приложи тактиката си и успя да избие, разори и прогони тракийските българи, а по-късно устрои арменските кланета.¹³

¹² Житие и чудеса на преподобния наш отец Йоан, Рилски Чудотворец. Издание на Рилската света обител. Печат “Симолини”. С., 2007. 60.

¹³ ДА – Благоевград, 233К, оп. 1, а. е. 12,369; Enquete dans les Balkans. Rapport presente aux Directeurs de la Dotation par les Membres de la Commission par les Membres de la

Но този омразен образ “на турчина, що бесней в бащино огнище” постепенно избледнява в българските представи и придобива по-нормални очертания. Двата народа са заедно по време на Първата световна война, налице са симпатии спрямо водената национална борба срещу Гърция и победителите от Антантата. Революционните дейци правят опит да последват модела на сътрудничество “Съветски съюз – Кемалистка Турция”. По-късно не е случайно, че ръководителят на ВМРО Иван Михайлов намира приют именно в Турция на Мустафа Кемал. Наистина и днес музейната експозиция в Одринската крепост не е представена по най-професионалния начин, а българското войсково участие в обсадата е изопачено. Този непроучен изследователски проблем споменаваме мимоходом, защото от преди 100 години са налице по-силни конфронтационни политически фактори с трайно отрицателно въздействие върху поколенията.

С романтична носталгия бившите поданици на Османската империя си спомнят за времето на иновереца турчин до 1912 г., когато Македония не е разделена, а екзархийското църковно-училищно дело и свободният духовен живот на българите са във възход. Ето защо неволно изникващото сравнение никак не е в полза на християнските държави Гърция, Сърбия (Кралство на сърбите, хърватите и словенците / Югославия) и Румъния. До войната гръцките и сръбските власти косвено или пряко воюват срещу всички възможни форми на български институционален живот в Македония – екзархийските църковни общини, училища, настоятелства, революционни комитети, просветни сдружения и т.н. Още от първия вековно жадуван свободен ден македонските българи, а след това и цяла България, разбират, че окупираните от сръбските и гръцките войски земи и народ се намират под нова страшна власт. По думите на Христо Матов, идеологът на Вътрешната организация, “Жестокостите (кланета, безчестия и пр.) вършени от сърби и гърци в Македония, показват за лишен път, че те са врагове на местното население...”¹⁴ Цялата уродливост на балканския национализъм в неговото сръбско и гръцко измерение сега излиза на преден план, защото се прилага под формата на целенасочена, геноцидна и асимилаторска държавна политика. Най-новите

Commission d'enquete. Paris, 1914; Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 1918; Георгиев, В., Трифонов, Ст. Покръстването на българите мохамедани, 1912-1913. Документи. Академично издателство “Проф. Марин Дринов”. С., 1995, 512; Дружба “Родина”. Спомени за бъдещото... Тангра ТанНак РА ИК. С., 2009, 15; Маккарти, Дж. Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани, 1821-1922. “Св. Климент Охридски”. С., 2010.

¹⁴ Македонски мартилог. Съставител Ц. Билярски. Издателство “Анико”, С., 2005, с. 8 и сл.; Професор Никола Милев. Дневници, спомени, пътеписи, писма. Съставители Цочо Билярски, Василена Билярска. ИК “Синева”. С., 2008, 183.

доказателства са публикуваните Рапорти на българските владци в Македония и Тракия от 1912-1913 г. Те съдържат покъртителни свидетелства за положението на българите в първия концентрационен лагер в Европа – на остров Трикери. Несъмнено става дума за първокласни извори, проследяващи унищожението на българската културна и религиозна самоличност в Македония и Тракия по време на Балканските войни, прогонването на владците от техните епархии, психическия и физически тормоз над беззащитното православно население.¹⁵

За мнозинството от българите вместо мечтаната свобода на Македония тя е “жива рана”, а един детски поет – Любомир Бобевски, е удостоен с невиджана слава в България за текста на песента “Съюзници-разбойници”, като куршумените думи “коварни, подли, зли, без срам” или “люто ще си отмъстим” постоянно се цитират от всички.¹⁶

Наред с наложения специален режим в окупирана Македония започва и антибългарска пропагандна война. Българите са робски народ, имат татарски произход, носители са на жестокост, лукавство, интриганство, вероломство, не са достойни за свободата си, която получават даром от Русия и Сърбия и т.н., докато сърбите са юнаците на Балканите.¹⁷ Взаимната омраза расте, предизвикателството за България е още по-силно, когато Македония е обявена за Южна Сърбия, а вековното българско културно-историческо наследство там е представено като дело на местните “истински сърби”.

Не са пощадени и южните съюзници-разбойници. Исторически обремененото отношение българин-грък от 1913 г. насам има постоянна негативна оценъчна обаяреност, а изстраданият опит на македонския българин сякаш цели да предпази останалите си сънародници и публично съветва: “Пази се на вола отпред, на мулето отзад, а на гърка от всички страни”.¹⁸

¹⁵ Последните български владци в Македония. Издателство “Изток-Запад”. Библиотека “Забравените българи”. Съставител Лизбет Любенова. С., 2012, 8-9.

¹⁶ Балабанов, Апология на българското. Спомени за себе си и размишления за българската литература. Балканският хитрец. Съставител Цочо Билярски. ИК “Синева”. С., 2006, 167.

¹⁷ Тошев, А. Сръбско-българската разпра. С., 1932, 82-83; Манчев, Кр. Националният въпрос..., с. 342-343; Пенев, Б. Сръбският шовинизъм. Сръбската отечествена наука. Учебна литература. Популярна литература и поезия. Сръбската пропаганда в Македония. С., 1916. Фототипно издание. Глобус 91-1996, без стр.

¹⁸ Тюлеков, Д. Политическите и светогледни възгледи на македонските българи след Първата световна война. В: В памет на Константин Пандев. Българските националноосвободителни движения след Берлинския конгрес, 1878 г. Сборник материали от научна конференция, Гоце Делчев, 14-15 октомври 1998 г. ИК “Гутенберг”. С., 2000, с. 68.

Румънският удар върху българския гръб през 1913 г. в онези времена е естествено да породи презрение и омраза, което само три години по-късно се излива на бойното поле като отмъщение и злорадство. Ако през 1913 г. персонифицираният образ на Румъния е наречен “Домну Килипиреску”, през 1916 г. той става “Домну Магареску”. Във войнишките песни, във военните стихове на Иван Вазов и във военните разкази на Кирил Христов са изразени също антирумънски чувства и настроения.¹⁹ Симеон Радев, пълномощният министър в Букурещ, с едно писмо от 22 октомври 1913 г. до Иван Вазов изразява желанието си да съдейства за публикуването на румънски език повестта “Немили-недраги”. Мотивът му е да лекува терзаещата се българска душа, да увеличи “уважението на тукашния свят към българския народ”, да убеждава “че освен героизъм, признат на бойното поле, той обладава и духовни сили, достойни за висока почит”.²⁰ В социално-психологически план е изкопана дълбока линия на напрежение. Тя е между българския народ, застанал от едната страна, а на отсрещната са носителите на гръцкото, сръбското и румънското православно над злочестите сънародници в Македония и Добруджа. Като цяло българският интелектуален елит полага немалко усилия за духовното отрезвяване и извисяване на народа си след войните. Има два емблематични примера в обратна посока. Писателят и драматургът Бранислав Нушич, влах от Ениджевардарско, от ноември 1912 г. е първият шовинистки сръбски окръжен управител в окупирана Битоля, а Иво Андрич, бъдещ Нобелов лауреат, ръководи Постоянното представителство на Югославия при Обществото на народите в Женева и изпълнява разпорежданията на Белград за неутрализиране на справедливите жалби и петиции на македонските българи, докато Димитър Талев, близък сътрудник на ВМРО, остро критикува не сръбския народ, а чуждата и силом натрапена държавна власт в следвоенна Сърбия.²¹ Александър Балабанов, верен на своя стил, има няколко отпавни пункта и верни податки за бъдеща изследователска работа върху етнопсихологическите портрети на основните балкански народи, естествено имайки предвид политиката на съответните държави. В това отношение са показателни няколко от неговите т. нар.

¹⁹ Нягулов, Б. Румънците и Румъния в българската книжнина (1878-1989). – В: Балканските идентичности в българската култура. Том 4, С., 2003, с. 193-194.

²⁰ Радев, С. История..., с. 102.

²¹ ДА-Благоевград, ф. 48К, оп. 2, а. е. 39, л. 338; ф. 352К, оп. 1, а. е. 7, л. 30. Забраненият Талев. Статии от в. Македония, 1927-1934. Издание на ВМРО-НИЕ, Пловдив, 2010, 141, 148. Гоцев, Д. Национално-освободителната борба в Македония, 1912-1915. С., 1981 с.55, 105; От Скопие до Женева. Димитър Шалев защитник на малцинствата в Обществото на народите. Съставител Д. Митев. Издателство “Логис”. С., 2012, 232-234, 468-470, 472-474.

“Цинизми” в сп. “Развигор”, 1922 г. “Свърши се, разбойниците си поделиха плячката. Гъркът верен на своята мания, иска да удуши българите, които му се паднаха – затова ги убива; сърбинът, верен на своята слепота, иска да съкруши тия, които са му най-потребни – затова няма свобода на “освободена” Македония; румънецът – верен на своя навик – обезимотява имотните – затова цветущата доскоро Добруджа скоро ще стане тъмна пустиня”. Българинът също е включен, най-характерното за него е следното: “верен на своя инат – яде себе си – затова от Дунав до Бяло море България е най-голямата академия на партизанството”.²²

Националните стереотипи, злощастните обществени настроения, показното самочувствие и илюзорните външнополитически представи имат винаги двойствен ефект. Ако целокупното ръководство на една нация остане постоянно в плен на овехтелите си стереотипи, това означава сигурно загърбване на политическите реалности и неизбежен провал. И обратно, ако особено държавния политически елит успее да постигне единение, да се издигне над дневните страсти и над хазартните улични послания, то това винаги е предпоставка за възход и народно благоденствие. Наблюдателният С. Радев споделя характерен ход от румънската политика през 1913 г. за общественото мнение, което няма значение във външната политика, тъй като “румънският народ мрази гърците”, но това не е пречка “в известен момент” да се постигне сближение с Гърция.²³

През есента на 1912 г. един холандски военен кореспондент, поручик Фабиус, проявява особено настойтелност с мотива да види “влизането на българския цар в Цариград, защото такива събития стават на 5-6 столетия един път”.²⁴ Нито е необходимо да съдим, нито да виним отечествените управляващи фактори от онова време. Те също са носители на типичните дефекти, илюстриращи историческото развитие на националния ни характер. Преди един век “бащите на нацията” не се оказаха на висотата на съдбовната си отговорност. Войната бе на дневен ред от 1903 г. насам, но през 1912 г. държавният, политическият, партийният и общественият елит за разлика от своите събратя в Атина, Белград и Букурещ прояви недалновидност, малоценност, незрялост и се оказа неподготвен за историческото изпитание. България даде най-много жертви, води най-кръвопролитните боеве, получи най-малко

²² Балабанов, Ал. Апология..., с. 68.

²³ Радев, С., ...98.

²⁴ Милев, Н. Дневници, спомени, пътеписи, писма, с.25.

увеличение на територията със 17 % и на населението с 8 %, при Гърция и Сърбия увеличението бе в пъти повече.²⁵

Крушението от 1913 г. обаче издълба дълбоки разделителни линии не само из българското етническо землище, а и в “стара България”. Нерешеният и непрекъснато усложняван български национален въпрос не просто раздели нацията, формира отчуждение спрямо държавата, вкара я в спиралата на социалната несигурност, на гибелното политическо насилие и срамно братоубийство. Най-ужасно бе положението на останалите извън българските граници сънародници. Изкушавам се да цитирам две народни послания от различни исторически времена: “Водачо на гърцките анданти Павлос Мелас издигна лозунго: “Българин да не остане в Македония”. Сетне цар Фердинанд и софийските големци со мозок от кокошки на тепция я подариха Македония на Гърция и Сърбия. Напразно поцърнаха со хиляди майки и жени. Лошото ни дойде, оттам, откъдето не го чекахме”. Второто е след Втората световна война: “Комунистите също сакаха да ни я сменат българската народност со македонска или славяномакедонска, за да ни я видят по-бързо сметката. Името българин и за них беше не реска (прашинка), а търн во очите им. Истината шо сме българци повеке боли от маманицата, каквата беше славяномакедонската народност”.²⁶

Балканските стереотипи не са просто взаимно разменяни зли мисли и лоши думи, те имат дяволската способност да се преобразяват в тъжна реалност. Въобще не е случайно, че сръбският антибългарски стереотип с кафански привкус, заедно с последователните крушения на българската национална кауза, успешно създава политическа среда с конфликтогенни фактори, която пък породи благоприятна социално-психологическата обстановка за формиране на днешния злостен скопски македонизъм.

Темата за държавната политика и формирането на национални стереотипи е поле с широки изследователски възможности. Необходимо е тя да се изследва целенасочено, тъй като е важен ключ към себепознанието и безпощадното диагностициране на балканските национални дефекти. Понастоящем е ясно, че всички народи на нашия полуостров имат своите страхове, национални комплекси и неизживени митове. Ето например, Гърция ще постави ли паметна плоча с името на архимандрит Евлогий, управляващ Солунската екзархийска епархия,

²⁵ Марков, Г. Българското крушение 1913. Издателство на БАН. С. , 1991, 225; Шопов, Ат. Из живота и положението на българите във вилаетите. Народопсихология. Издателство “Факел”. С., 2011, с. 136, 211, 231, 332.

²⁶ Шклифов, Бл. На кол вода пиехме. Записки за Христовите мъки на българите в Егейска Македония през XX век. С., 2011, 18, 342.

убит и хвърлен в Бяло море? Възможно ли е да има паметен знак с имената на загиналите български военнопленници на о-в Трикери? Може ли с участието на благоевградските кукушани официално да се почита освобождението на Кукуш през октомври, а не през юни, както е тамошната традиция. Единственият свидетел на опожарения Кукуш е българския храм “Свети Георги”. Ще се отслужи ли там някога обща панихида за българските и гръцки войници, загинали за премахване на османската власт през есента на 1912 г. През 1933 г. сръбските власти в района на с. Цера издигат паметник, в който прибират костите на българските и сръбските войници. Това непознато свято място не се радва на особена почит в Република Македония. Докога там ще се плашат от сенките на миналото? Мъртвите воители там ще намерят ли вечния си покой?

Преди един век българи, гърци, сърби и черногорци воюват заедно на четири фронта за една обща кауза. Офицерите и водените от тях редови войници успяват да сложат кръст на османското мракобесие. Балканският сговор се превърна в раздор. Междусъюзническата война подели османското териториално наследство, но трайно и враждебно раздели бившите съюзници. България сурово бе наказана и обречена дълги години да бъде сама в обръча на четирите си съседа. Негативните стереотипни убеждения и нагласи довеждат до проливане на много кръв и до изписване на немалко мастило, за да се внушава взаимно лошият образ “на другия”. От това губят само народите. “Балканизацията” продължава да се анализира като геополитическо явление в конфликтознанието. Едва ли нещо може да се промени сто години по-късно чрез механичното заместване на Балканите с новия термин Югоизточна Европа. Само стремежът към абсолютно освободено вглеждане в подготовката, хода и последиците от Балканската война с променените нагласи на всички – държавници, политици, учени, общественици и интелектуалци, е възможно създаването на устойчиви предпоставки за благороден европейски прочит и социализиране на богатото и доста поучително балканско културно-историческо наследство. Това е и единственият разумен начин да почетем паметта на всички загинали преди 100 години.